

ПРАВНА НОРМА И ЕЗИКОВА НОРМА

Росица Динева-Карабаджакова

LEGAL NORM AND LINGUISTIC NORM

Rositsa Dineva-Karabadzhakova

Abstract: *The article presents a theoretical and comparative analysis of legal norm and language norm as types of social norms. The legal norm is viewed as a prescriptive deontological norm while a language norm – as a defining deontological one. The conclusion focuses on the necessity for passing and enforcing of an Official Literary Language Act regulating the obligatory usage of the official Bulgarian language and establishment of language rules and the limits of mandatory.*

Key words: *legal norm, linguistic norm, norm of deontic logic, legal language, legal linguistics, legal metacommunication, legal intertextuality, official literary language Act*

През последното десетилетие теорията на правната наука насочи вниманието си към отделни проблеми, свързани с езика на правото. Необходимостта от научно изследване на езика, на който правото „говори“, е обоснована както в европейската, така и в българската правна доктрина. Юридическият език е формата, в която съществува и битува правото. Юридическите понятия са първичните елементи, създадени от юридическото мислене, за конструиране на другите компоненти на правната система – системата от правни норми, системата от нормативни юридически актове, правните отношения и субектите на правото, а следователно и на цялата система на правото. Фактът, че единствената форма на изразяване на правото е езикът, предполага необходимостта от научно осмисляне на особеностите и спецификите на юридическия език.

И правната система, и системата на езика, са нормативни системи. Те са регулативни системи от определени правила – регулират човешки дейности чрез различни стандарти. Най-малката градивна единица в системата от правила на правото е правната норма, а в системата на езика – езиковата норма. Опитът в настоящото изложение

да се разгледат и съпоставят двете норми – правната и езиковата, представлява наченка на теоретичното осмисляне на тези абстрактни конструкции и е основа за последващи изследвания на различните проявления на юридическия език и ролята му за съществуването и развитието на правното явление в неговата цялост и многообразност. Настоящата статия има за цел единствено да формулира част от теоретичните въпроси, касаещи най-малките градивни единици на нормативните системи на правото и на езика – правната норма и езиковата норма, в техния сравнително-съпоставителен анализ.

I. Правната норма и езиковата норма като вид норми.

Правната система е основен нормативен регулатор на обществените отношения в социума, а системата на езика е регулативна нормативна система на човешкото мислене, свързана с пораждането, възприемането и възпроизвеждането на понятия за назоваване на обекти и явления от действителността, и изказване на съждения и умозаклучения. И двете системи регулират обществени отношения и установяват правила за поведение¹ чрез формулирането на **норми**.

¹ Правните норми установяват правила за външно поведение на субектите на правото, докато езиковите регулират начина на мислене и изказване на правните субекти, затова фразеологизмът „правила за поведение“ е употребен тук в широк смисъл. Авторът поддържа тезата на Р. Ташев, че и правните, и езиковите норми са вид социални норми, за което вж. подробно **Ташев, Р.** *Обща теория на правото. Основни правни понятия.* С., Сиби, 2010, с. 155. На противоположното мнение е Мишел Тропер, за което вж. *Тропер, М.* *За една юридическа теория за държавата.* С.: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998, с. 152.

Етимологията на думата „норма“ (от лат. *norma*) разкрива нейния смисъл и представя най-съществените ѝ характеристики – нормата е правило, модел, еталон, канон, мащаб, мяра. Нормите са „израз на прескриптивната функция на езика, на речта“². Прескрипцията (от лат. *prescribere* – предписвам) буквално означава „предписание“ – заповедно задължаващо за определени действия или за въздържане от действия изказване, притежаващо „предписващ смисъл“. Прескриптивните изказвания са морални, религиозни, правни или друг вид социални норми, които съдържат едно от следните предписания: позволение, забрана или задължение. Предмет на изучаване са на деонтичната логика³. За разлика от прескриптивните (предписващите) изказвания, които поради съдържащото се в тях заповедно предписание, са несъотносими с логическите категории „истина“ и „лъжа“, дескриптивните (описателните) изказвания се подчиняват на законите на традиционната формална логика и затова биват истинни или лъжливи.

Най-близко до същността на правните норми стоят правилата на деонтичната логика⁴. Според деонтичната логика нормите биват предписващи и описателни. Деонтичните предписващи норми задължават, позволяват или забраняват определени действия, съдържат правило за дължимо поведение. Изхождайки от общоприетите доктринални схващания за правната норма като общо и абстрактно правило за поведение, установено и/или санкционирано от държавата, охранявано и защитавано от (скрепено с) държавната принуда, се налага изводът, че **правната норма е вид деонтична прескриптивна(предписваща) норма**. Този извод се подкрепя от анализа на дефинициите за правна норма⁵ и съпоставката с класификацията на нормите според правилата на деонтичната логика.

Освен предписващите и описателните, деонтичната логика разглежда още два основни ви-

да норми – дефиниращи и технически. Техническите (хипотетични) норми определят начините и средствата, с които се постигат определени цели и резултати. Дефиниращите (определящи) норми сочат или дефинират едно поведение – типичен пример са правилата, които ръководят провеждането на една игра. Тук се включват и правилата на граматиката и на математиката⁶. Правилата на граматиката включват съвкупността от езикови норми, които определят правилата и закономерностите, по които се образуват думите, словосъчетанията и изреченията в даден език. Тези правила касаят строежа на езика – формата и значението на думите като части на речта (морфология) и начините, по които думите се свързват в прости изречения, а простите изречения – в сложни, т.е. частите на изречението (синтаксис). **Езиковата норма е вид деонтична дефинираща норма**. Езиковата норма регулира отношенията, свързани с мисловния процес, пораждащ понятието за определен обект от действителността и езиковият изказ на възпроизвеждане и възприемане на това понятие, както и правилата за словообразуване и за свързване на частите на изречението в една цялост. Езиковата норма съдържа в себе си кода за дешифриране на смисъла, вложен в езиковото понятие, в съпоставянето му с означаемия обект. Адресатите на езиковата норма са членовете на определена общност, използваща в процеса на комуникация обособен национален език (с включените в него книжовни и диалектни форми, устна и писмена реч)⁷.

От гореизложеното се налага изводът, че и правните, и езиковите норми са вид норми. И правните, и езиковите норми принадлежат към определени нормативни системи, които установяват правила. Тези правила са общоприети от членовете на социума и се спазват по силата на тяхната об-

² Колев, Т. Теория на правото. С.: Сиела, 2015, с. 269.

³ Началото на *деонтичната логика* е поставено от Готфрид Лайбниц (1646 – 1716), който в труда си „Elementa juris naturalis“ (1672) излага Iuris Modalia (модалности на правото) – деонтичните категории: „задължително“ – *debitum*, „позволено“ – *licitum*, „забранено“ – *illicitum*, „безразлично“ – *indifferentum*. Виж подробно за *деонтичната логика* (*déon* от ст.гр. *δέον* (gen. *δέοντος*) – правилен, задължителен) и нейните принципи: Колев, Т. Логика в правораздаването. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2012, с. 64 и сл., както и Бузов, В. Философия на правото и правна логика. Велико Търново: Абагар, 2010, с. 132 и сл.

⁴ Колев, Т. Теория на правото. С.: Сиела, 2015, с. 271.

⁵ Виж Колев, Т. Цит. съч, с. 277. и Ташев, Р. Обща теория на правото. С.: Сиби, 2010, с. 153 – 154.

⁶ Колев, Т. Логика в правораздаването. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2012, с. 271.

⁷ Езиковите норми според автора на настоящата статия се отнасят както до морфологичните и синтактичните правила на съответния книжовен национален език, така и до специфичните морфологични и синтактични правила на по-малките общности, изградени на базата на териториален диалект, професионален говор или различни неформални обединения от индивиди, ползващи специална лексика в общуването си.

щоприетост, утвърденост и устойчивост във времето. Затова и правната система, и езиковата, са вид социални системи. Техните субекти са членове на определена общност, за чието съществуване са установени и приети съответните правила. За правната система това са правилата за поведение, изискващи съобразяване на действията и постъпките на правните субекти с дължимото поведение, установено в диспозицията на правната норма. За езиковата система това са правилата на мисленето, възпроизвеждането и възприемането на понятия, както и правилата за образуване на частите на речта и функциониране на частите на изречението. От гледна точка на деонтичната логика правните норми са вид предписващи норми, а езиковите норми са вид дефиниращи норми. И правните, и езиковите норми, се създават и функционират по повод отношения между субекти на социума и процесите на комуникация между тях, следователно и правните, и езиковите норми са **вид социални норми**. Тъй като социалните норми образуват нормативния компонент от структурата на всяко общество, то и правните, и езиковите норми участват като елементи в този нормативен компонент на обществото. Адресатите и на правната, и на езиковата норма са неперсонифицирани и неиндивидуализирани субекти на правото. По общо правило правната норма има териториално действие на територията на съответната държава, а адресати на правната норма са всички правни субекти, намиращи се на територията на държавата – гражданите на тази държава, чужденците, лицата с двойно гражданство и лицата без гражданство. Езиковата норма на официалния книжовен език има същото териториално действие, а по отношение на адресатите – по общо правило проявява действие спрямо всички лица, намиращи се на територията на съответната държава (за официалните изявления на чужденците – писмени или устни, се ползват професионални, заклетги преводачи). Езиковите норми на разговорния език бележат различие от правилата на официалния книжовен език както в действието си спрямо лицата (жаргони, професионални говори и др.), така и в действието си по място (различните диалекти в рамките на националния език). По отно-

шение действието им във времето, и за двата вида социални норми общото правило е действие *exnunc* (занапред). Всички тези сходни черти на правните и езиковите норми представляват общи родови характеристики на двата вида норми като отделни социални норми и елементи на обособени нормативни системи.

II. Разграничение между правните и езиковите норми.

Изложените общи черти на правните и езиковите норми като социални норми определят родовата характеристика на двете понятия като вид норми. Разглеждането на видовете им характеристики бележи тяхното разграничаване като отделни видове норми, притежаващи специфични за всяка една от тях черти.

II.1. Характерни черти на правната норма.

Правната норма според общоприетите доктринални схващания представлява общо, абстрактно и условно правило за поведение, което притежава логическо единство, съдържа се в признат за правната система източник на право, поради което притежава юридическа сила и действие, а изпълнението ѝ е осигурено чрез прилагането на правна санкция⁸. Тя е вид социална норма, вид общо и абстрактно правило, предписващо определен тип човешко поведение, формулирано в езикова форма от компетентен държавен орган, съществуващо и реализиращо се доколкото е включено в определена правна система, действашо постоянно във времето и пространството при проявление в логическо единство на определени условия, и чието изпълнение е гарантирано и защитено чрез публичната власт⁹. Правните норми са от типа общоприети и общозадължителни норми, тъй като тяхното неизпълнение е скрепено с държавната принуда чрез налагане на правна санкция.

Правната норма е абстрактно правило за поведение, защото предписанието, съдържащо се в нея, не е конкретизирано по отношение на обстоятелствата, при които то трябва да бъде осъществено¹⁰. Тя е част от света на дължимото, а не на фактическото¹¹. Правната норма е адреси-

⁸ **Ташев, Р.** Обща теория на правото. Основни правни понятия. С.: Сиби, 2010, с. 153 – 154.

⁹ **Колев, Т.** Теория на правото. С.: Сиела, 2015, с. 277.

¹⁰ Виж подробно за абстрактния характер на правната норма **Колев, Т.** Теория на правото. С.: Сиела, 2015, с. 280.; **Ташев, Р.** Обща теория на правото. С., Сиби, 2010, с. 156; **Бержел, Ж. Л.** Обща теория на правото. С.: ЮЗУ и КА „Л-КА“, 1993, с. 49 – 50; **Вълчев, Д.** От апология на правната норма към теория на правния ред. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, Юриспрес, 2003, с. 70 и сл.

¹¹ **Вълчев, Д.** Валидност и легитимност в правото. С.: Сиела, 2012, с. 63.

рана до неопределен кръг правни субекти, затова тя е общо правило за поведение. Субектите на правната норма са неиндивидуализирани и неперсонифицирани, за разлика от адресатите на индивидуалните предписания (в индивидуален административен акт или съдебно решение). Правилата за поведение, съдържащи се в правните норми, са условни, тъй като тяхната задължителност се проявява само при настъпването на определени условия, установени в хипотезата на правната норма. Правната норма се съдържа в признат от определена правна система източник на право и от това произтича нейната юридическа сила (валидност), нейното юридическо действие и правната ѝ общозадължителност. Правната норма е вид хипотетична социална норма, която е част от един правен ред¹². Именно принадлежността на правната норма към един правен ред предопределя другите същностни нейни характеристики – институционализиран характер, официалност, задължителност и висока степен на външна обективност. Правната норма се формулира в езикова форма и следователно нейното формулиране е подчинено на езиковите правила, установени в езиковите норми. Формулирането на правната норма е правомощие на държавата, което тя осъществява чрез делегиране на компетентност на точно определен държавен орган. Специфична отлика на правните норми от другите социални норми е наличието на правна санкция, която е гаранция за изпълнението на предписаното в нормата длъжимо поведение. Правната санкция има централизиран и публичен характер и се реализира принудително – чрез упражняването на публична принуда от страна на органите на държавната власт. Адресатите на правната норма са неограничен кръг субекти на правото – те са неперсонифицирани и неиндивидуализирани. Ако субектите на правната норма бъдат персонифицирани и индивидуализирани, те добиват статут на субекти на конкретното правоотношение.

II.2. Характерни черти на езиковата норма в сравнение с правната норма.

1. Езиковата норма, както и правната норма, също е вид социална норма. В опит да се дефинира понятието „езикова норма“, може да бъде предложено следното определение: ***Езиковата норма е вид социална дефинираща норма, която регулира социални отношения, свързани с процесите на мислене и комуникация, въз-***

никващи по повод означаване на определен обект или явление от обективната действителност чрез точно определено понятие за него и езиковият изказ на възпроизвеждане и възприемане на това понятие чрез специфичен семиотичен код (семантика), и определяща правилата на словообразуване на частите на речта (морфология) и свързването на частите на изречението или на отделни изречения в едно единно логическо цяло (синтаксис), а също така правилата на пунктуацията и правописа на официалния книжовен език и правилата на правоговора.

2. Езиковата норма, както и правната норма, е от типа на общоприетите социални норми, тъй като основната ѝ функция е да установява правилата за граматична постройка, синтактичен строеж и лексикална употреба на различните части на речта и на частите на изречението. Езиковата норма има общ характер, доколкото обсегът на лицата, до които е адресирана, е общ, а не индивидуализиран и персонифициран. Абстрактният характер на езиковата норма се проявява в това, че установените в нормата правила не са изчерпателно конкретизирани по отношение на обстоятелствата, при осъществяването на които нормата се проявява. Езиковата вариативност на мира проявления на всички езикови равнища – на ниво словообразуване, при използването на синоними, при съчетаването на частите на изречението, при изграждането на езикови конструкции и при използването на стилистичните похвати. В лингвистичната парадигма на всеки език са кодирани първичните правила на морфологията и синтаксиса и възможните варианти за приложение на езиковите правила. Семантиката на всяка лексема предполага изискването за общоупотребимост и единен смисъл (но и с различни стилистични нюанси) на понятията в даден национален език. За разлика от езиковата, на правната норма не е присъщо качеството вариативност. Това следва от същината на правната норма и от нейните функции – правната норма трябва да бъде ясна и недвусмислена като съдържание (субективните права и юридическите задължения), за да бъде осъзната по един и същи начин от всички субекти на правото – нейни адресати, и съответно изпълнена от тях.

3. Условността, присъща на правната норма, е съотносима и към езиковата норма, доколкото езиковите правила не са задължителни пряко, а само при осъществяването на определени ус-

¹² Вълчев, Д. Валидност и легитимност в правото. С.: Сиела, 2012, с. 65.

ловия. Нещо повече – условността на езиковата норма е най-силно проявена при словообразуването и конструирането на частите на изречението.

4. Съществена особеност е, че обективирането на правната норма се осъществява в езикова форма. Всеки от трите елемента от структурата на логическата правна норма се изразява езиково на общоупотребимия национален официален книжовен език¹³. В този смисъл се налага изводът, че **езиковата норма се проявява като част от самата същност на правната норма, доколкото езикът е единствената форма на обективиране и в този смисъл на обективно съществуване на правната норма. От идеална мисловна конструкция правната норма се трансформира в обективно съществуващо (макар и с идеален характер) правно явление само и единствено чрез юридическия език.** Езикът на нормативните юридически актове като източници на правото и фактически „носители“ на правните норми се основава на правилата на общите езикови норми, обременени със специфични юридически езикови норми¹⁴. Основна причина за това правно състояние е наличието на обособена юридическа терминологична система и ограничено прилагане на синтактичните възможности за строеж на изречението на юридическия текст, който по общо правило е напълно лишен от стилистични окраски с цел единен смисъл и недвусмислено значение на семантиката на юридическите езикови единици.

5. От това произтича друга съществена особеност на езиковите норми, представляваща отлика от правните норми, и тя е свързана със специфичния механизъм на регулиране, характерен за всяка една от тези видове социални норми. Докато правната норма представлява (и предписва длъжмото) поведението (действията) на субектите на правото, то езиковата норма регулира начина на тяхното мислене и на изказванията им. Доколкото формулирането на правната норма се извършва на общоупотребимия официален книжовен език, то ролята на езиковата норма за създаването,

възприемането, приемането и изпълнението на правната норма се явява предпоставена; езиковата норма е необходимото, но не само и единствено достатъчно условие за формулирането на правната норма. Тази изначална предпоставеност е свързана с механизма на функциониране на юридическото мислене и с процесите на индивидуалното и общностното правно съзнание.

6. Основната характеристика на правната норма е, че тя представлява вид правило за поведение. Езиковата норма също е вид правило за поведение на правните субекти, но правило за мислене, изказвания, възприемане на изказвания и комуникация между субектите на правото. Също както правилата за поведение могат да бъдат общи и абстрактни (правните норми), от една страна, и индивидуални, персонифицирани и индивидуализирани (субективните права и юридическите задължения), от друга страна, така и правилата за мислене и изказване биват общи и общо употребими (езиковите норми), от една страна, и лични и индивидуални (специфичните стилистични особености на речта на отделните субекти), от друга страна. Правните норми имат обективно, но идеално битие. Те са мисловни логически конструкции, които се създават в човешкото съзнание. Извличат се чрез интерпретация (тълкуване) на източниците на правото. Източниците на правото са свързани с нормативното битие на правото (с позитивното право), а не с индивидуалното битие на правото. Сходно е положението с езиковите норми. Те също имат обективно, но идеално битие. Също са логически конструкции, плод на човешкото мислене и човешкото съзнание. Дори обективирани в писмена реч, те запазват идеалния си характер точно поради своя идеален генезис. Съотнасяйки казаното към теорията на Ноам Чомски за вродените граматика (теорията за генеративната граматика), можем да кажем, че езиковите норми имат общ и абстрактен характер, и своя основна и единна синтактична конструкция – която е изначален, първичен синтактичен модел, присъщ на всички съществували и съществуващи езици в света¹⁵. Както абстрактният модел на

¹³ Вж. чл. 9, ал. 1 от Закона за нормативните актове (обн., ДВ, бр. 27 от 3.04.1973 г., изм. и доп., бр. 65 от 21.07.1995 г., доп., бр. 55 от 17.06.2003 г., в сила от 18.12.2003 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г.) и чл. 36, ал. 1 и 2 от Указ № 883 от 24.04.1974 г. за прилагане на Закона за нормативните актове (издаден от председателя на Държавния съвет на Народна република България, обн., ДВ, бр. 39 от 21.05.1974 г., доп., бр. 7 от 24.01.1978 г., бр. 57 от 22.07.1980 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г.) във вр. чл. 3 и чл. 36, ал. 1 и 3 от КРБ.

¹⁴ В настоящото изследване този въпрос е само маркиран, с оглед поставената цел за съпоставителен анализ върху правната и езиковата норма. Въпросът за особеностите на юридическия език и в частност на юридическите езикови норми е обект на по-обширно и задълбочено изследване. Тук ограничението е предпоставено от партикуларния характер на изследвания теоретичен проблем.

¹⁵ За генеративната граматика на Ноам Чомски вж. поробно главите „За езика и естествения свят“ и „Езикът и човешкият мозък“ в: **Чомски, Н.** Студии за езика и философията на ума. С.: ЛИК, 2012.

правната норма (хипотеза – диспозиция – санкция), така и абстрактният модел на синтактична подредба на частите на изречението, свеждат безкрайното множество от възможни проявления, варианти на взаимодействия и взаимозависимости, до **общ модел-конструкция**, който, от една страна служи за опознаване, изучаване и изследване, а от друга – за конструиране на нови, вече за целите на практиката, внедрими в нея модели-конструкции, еталони за нови проявления, варианти на нови взаимодействия и взаимозависимости между нови обекти и явления. В този смисъл бъдещето както на правните, така и на лингвистичните науки предлага нови предизвикателства за научни изследвания и практически приложения.

7. Тъй като езикът е основното и единствено средство за комуникация между човешките индивиди, езиковите норми следва да установяват единни правила за функциониране на езиковите елементи на всеки отделен книжовен език. Езикова норма обаче от гледна точка на правото не притежава качеството задължителност в чисто юридически смисъл, тъй като, първо, нейното нарушаване не е скрепено с налагането на държавна санкция, реализирана с помощта на публичната принуда, и второ – нейното създаване и установяване не е правомощие на нарочен за това държавен орган. Езиковите правила, за разлика от правите норми, не се съдържат в признат от съответния правен ред източник на право. Това ги лишава от качеството „общозадължителност“ в правен смисъл, тъй като те не притежават юридическа сила и юридическо действие. Езиковите норми са социални норми от типа на общоприетите, но незадължителни (във формален юридически смисъл) социални норми¹⁶.

III. Нормативни ли са „нормативните граматика“?

Учените лингвисти използват терминологичното словосъчетание „нормативни грама-

тики“, за да обосноват задължителността на спазването на определени граматични и синтактични правила в рамките на лингвистичната комуникация. От гледна точка на правната терминология обаче словосъчетанието „нормативни граматика“ е лишено от юридически смисъл, тъй като въпросните правила не се съдържат в признат от правния ред източник на право. Какъв е тогава характерът на граматиките, издавани от Института за български език (ИБЕЗ) към Българската академия на науките (БАН), и правилата, които те предписват?

Преди да бъде даден отговор на този въпрос, е необходимо да се направят няколко принципни уточнения и да се направи анализ на състоянието на действащото към момента законодателство. Развитието на един език – и говоримия, и книжовния е процес, върху който влияят различни лингвистични и екстралингвистични фактори. Закономерностите в неговото развитие се обуславят от разнообразни по произход и характер факти, обстоятелства, явления и процеси. Констатирането, изучаването и обяснението на тези развойни процеси е предмет на научно изследване на лингвистичните науки, но установяването и налагането на общи езикови правила не може да се концентрира в един нарочен за това държавен орган. Това се дължи на действието на различни развойни езикови закономерности, които следват собствен ход на развитие и не подлежат на единна нормативна регламентация¹⁷. Тези правила имат своите исторически, чисто лингвистични, а също така и разнообразни социални основания. Закономерностите в езиковото развитие обаче, независимо какъв е техният генезис, следва да бъдат възприети и приети от езиковата общност, за да съществуват и действат като езикови правила. Затова абсолютната намеса в конструирането на езика е възможна само при изкуствените езици¹⁸. Ако за официалния писмен книжовен език – езикът, на който „говори“ държавата в своите юридически актове, е необходимо и задължително устано-

¹⁶ Като общоприети, но не задължителни социални норми Р. Ташев определя нормите на езика, на логиката, на естетиката. Това според него означава, че нарушаването на тези норми не води до възникването на санкция. Тези норми образуват нормативни порядъци и биват спазвани само защото са общоприети. Виж по този въпрос **Ташев, Р.** *Обща теория на правото*. С.: Сиби, 2010, с. 155 – 156.

¹⁷ Абсурдна би била забраната на чужди езикови заемки например в съвременното глобализирано общество на мултикултурни различия, както и всякакви опити за строга регламентация на словообразуването, на предпоставен пълен и кратък член например, или налагането по правен нормативен ред на синтактични конструкции, които не са типични за историческото развитие на даден език. Примерите в това отношение са безкрайни и могат да засягат както книжовния, така и разговорния език; както писмената, така и устната реч; както официалния език, така и специалните езици на определени езикови общности (професионални говори, жаргони и др. неформални езици на определени езикови общности).

¹⁸ Но дори и там се ползва матрицата – основа на генеративния синтаксис, присъща на всеки един език (подлог – сказуемо – допълнение) като логическа конструкция, определяща: субектът, извършващ действието (кой) – самото действие (какво (да) се прави) – обектът на действието (на кого / върху какво се въздейства).

вяването и спазването на единни правила, касаещи правописа и пунктуацията, а за говоримия официален книжовен език – единни правила на правописа, то за разговорния език на ежедневното общуване е невъзможно налагането на правила по законодателен ред. В разговорния език правилата се установяват чрез езиковата традиция, чрез обучението по единни правила и нормативи и най-вече в самия процес на общуване между индивидите на езиковата общност. Езикът е динамична, сложна и отворена система от типа на нормативните системи дотолкова, доколкото спазването на определени правила (езикови норми) е задължително за съществуването на самата система от гледна точка на установяване, съхраняване, развитие и функциониране на елементите ѝ в организирана структура. Езиковата система освен това е от типа на саморегулиращите се системи. Това налага много внимателен подход при всеки опит за външно преднамерено вмешателство в тази система.

Българската академия на науките, която от години се припознава в ролята на нормотворец по отношение на езиковите норми, издава така наречените от нея самата „нормативни граматика“. БАН обаче основава своите правомощия по-скоро на традицията, отколкото на действащи правни норми. Нещо повече – такива правни норми в действащото законодателство не съществуват към настоящия момент¹⁹, Правомощията на БАН са изчерпателно изброени в разпоредбата на чл. 2, ал. 2 от Закона за Българската академия на науките²⁰ и по отношение на националния език

Академията е правомощна само да изследва българския език и да дава становища и оценки. Компетенциите на БАН съгласно разпоредбата на чл. 3 от нейния Устав²¹ също се свеждат до научноизследователска и експертна дейност.

Що се отнася до Института за български език към БАН, той е научен център за изследване и описание на българския език – на неговото съвременен състояние, на историята му, на диалектното многообразие в него и на връзката му с други езици, съгласно Правилника за устройството, дейността и вътрешния ред на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ към БАН²². На своята официална интернет страница²³ Институтът стига много по-далеч – сам фиксира нормотворческата си роля по отношение на езика: „Публикуваните от Института речници и граматика имат характер на официални нормативни документи“. Очевидна е правната безсмислица на това твърдение, но по-същественото е, че от чисто формална юридическа гледна точка изявленията на ИБЕ към БАН, както и на самата Академия, нямат нормативен характер съгласно действащото законодателство. Те имат характер на препоръки, на експертни становища, но не и на правни норми. Тези препоръки могат и са в голямата си част общоприети, но не притежават качествата „нормативност в тесен правен смисъл“ и „задължителност“. Нещо повече, тъй като тяхното нарушаване не води до пораждаване на конкретни санкции (такива не са предвидени в действащото законодателство), нито е конституиран нарочен за това държавен орган, който да уста-

¹⁹ Въпреки изричната разпоредба на § 3, ал. 3 от ПЗР на Конституцията на Република България, според която в срок от три години от приемането на конституцията народното събрание е длъжно да приеме законите, изрично посочени в КРБ във вр. с чл. 36, ал. 3 от същата: „Случаите, в които се използва само официалният език, се посочват в закона“.

²⁰ Обн., ДВ, бр. 85 от 15.10.1991 г., изм., бр. 90 от 22.10.1993 г., изм. и доп., бр. 123 от 22.12.1997 г., в сила от 1.01.1998 г., изм., бр. 41 от 22.05.2007 г., бр. 101 от 28.12.2010 г., изм. и доп., бр. 30 от 12.04.2011 г., в сила от 12.04.2011 г., изм., бр. 15 от 15.02.2013 г., в сила от 1.01.2014 г.

²¹ Приет от Общото събрание на БАН, обн., ДВ, бр. 34 от 22.04.1994 г., изм. и доп., бр. 33 от 11.04.2003 г., решения на ОС на БАН от 3.12.2007 г., 19.07.2010 г., 16.05.2011 г.

²² В този правилник (подчертавам – приет от Общото събрание на ИБЕ с Протокол № 4 от 15.11.2012 г., което предпоставя и обуславя мястото на този акт в системата на йерархична подреденост на правните актове), като предмет на дейност на Института е посочено: „фундаментални и приложни научни изследвания, консултантска и експертна дейност, приложение на научните резултати, подготовка на докторанти и висококвалифицирани специалисти, както и други дейности в областта на българския език – съвременен състояние, диалекти, история, връзка с други езици, регламентиране на езиковата практика в публичната сфера (правопис и правопис)“ (чл. 4, ал. 1 от пос. прав.). В алинея втора на същия член са изброени приоритетните области в научните изследвания на Института, насочени към системно проучване и описание (*бел. моя* – и само това!) на граматичната структура и лексикалният състав на българския език.

²³ <http://ibl.bas.bg/>.

новява нарушенията на езиковите норми и да налага чрез държавна принуда съответните за нарушението правни санкции, езиковите норми си остават вид социални норми от типа на общоприетите (доколкото са общоупотребими), но не дължителни норми. Като вид социални норми, езиковите норми безспорно притежават качеството „нормативност в широк смисъл“. Те образуват нормативни порядъци, които правните субекти спазват като правила не на някакво друго основание, най-малко юридическо, а само и единствено поради факта, че са общоприети и общо употребими. Нещо повече – доколкото тяхното приемане и употребата им от общността е динамична и променлива величина във времето и в пространството, то и тяхното изменение като динамичен процес се обуславя само и единствено от характеристиките им на общоприети и общо употребими. В този смисъл е недопустимо дори и нарочен за това орган да създава и налага нови, изкуствено създадени правила – той може само да ги анализира, систематизира, описва и обяснява, както и да дава препоръки относно езиковата култура и правилата на правописа и пунктуацията. Без да противоречи на казаното, по отношение на официалния книжовен език, на който „говори“ държавата – този на законовите и подзаконовите нормативни актове, на индивидуалните административни актове, на съдебните актове, официалната делова комуникация (писмена и устна) на държавните органи помежду им и в отношенията им с други индивидуални и колективни субекти на правото, е не само необходимо, но и задължително установяването на единни езикови правила на правопис, пунктуация и правоговор²⁴.

До настоящия момент в националното ни действащо законодателство липсва нормативен акт с ранг на „закон“, който да урежда обществените отношения, свързани с употребата на официалния български книжовен език, и най-вече относно регламентацията за налагане на езикови правила (като правно общозадължителни). Единствено по отношение на нормативните актове е налице законова регламентация, която е повече от ефективна и ефикасна, предвид дългото и безпроблемно съществуване и функциониране на Закона за нормативните актове²⁵ и указа за неговото прилагане²⁶. Нормативно установени към настоящия момент са и правилата за транслитерация – съдържат се в разпоредбите на Закона за транслитерацията²⁷.

Закони за националния език съществуват в законодателствата на повече от двадесет и осем държави. Франция, Полша, Литва, Латвия, Естония, Китай, Люксембург, Канада, Белгия, Ирландия са само част от държавите, които нормативно са уредили задължителното използване и употребата на официалния си език, съответно на официалните езици в многоезичните си общества. Многократни са опитите в България за създаване на законопроекти в този правен сегмент. Последният такъв, отново незавършен, опит, е Проектът на Закон за българския език (под № 154-01-89 от 04.08.2011 г. по описа на 41-вото НС, отхвърлен на първо четене на 02.05.2012 г., едновременно с предходния законопроект за българския език (под № 154-01-78 от 18.07.2011 г.)²⁸. Това са последните два от над петнадесет на брой внесени и отхвърлени (някои от тях още в комисиите на НС) зако-

²⁴ Това твърдение не противоречи на гореизложените разсъждения, тъй като самата държава от общотеритична гледна точка е идеално мисловно образуване, модел-конструкция, комуто би било присъщо ползването и употребата на полуизкуствен – полуестествен език. Този език би установявал единни стандарти на изказ и употреба на българския език за всички държавни органи, органи на местното самоуправление, медии и най-вече – единни общообразователни стандарти на правоговор, правопис и пунктуация. Последното, по пътя на утвърждаването в практиката, би довело до уеднаквяване на езиковата практика в националната общност.

²⁵ Закон за нормативните актове (обн., ДВ, бр. 27 от 3.04.1973 г., изм. и доп., бр. 65 от 21.07.1995 г., доп., бр. 55 от 17.06.2003 г., в сила от 18.12.2003 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г.).

²⁶ Указ № 883 от 24.04.1974 г. за прилагане на Закона за нормативните актове (издаден от Председателя на Държавния съвет на Народна република България, обн., ДВ, бр. 39 от 21.05.1974 г., доп., бр. 7 от 24.01.1978 г., бр. 57 от 22.07.1980 г., изм. и доп., бр. 46 от 12.06.2007 г.)

²⁷ Закон за транслитерацията (обн., ДВ, бр. 19 от 13.03.2009 г., изм., бр. 77 от 1.10.2010 г., бр. 77 от 9.10.2012 г., в сила от 9.10.2012 г., бр. 68 от 2.08.2013 г., в сила от 2.08.2013 г.).

²⁸ Законопроектът под № 154-01-78 / 18.07.2011 г. е внесен в деловодството на НС от народния представител Любен Корнезов, а този под № 154-01-89 / 04.08.2011 г. – от народните представители Огнян Стоичков и Станислав Станилов. Информация за законопроектите и мотивите към тях от вносителите, както и стенограма от обсъждането им на първо четене, може да бъде намерена на официалната интернет страница на Народното събрание: <http://www.parliament.bg/bg/bills>

нопроекти за българския език през последните двадесет години²⁹.

IV. Препоръки за преодоляване на празните и несвършенствата в действащото законодателство по отношение на езиковите норми.

Това, че езиковите норми не се съдържат в признат от правния ред източник на право, определя *липсата на юридическа сила и действие* на тези норми. Ако в един бъдещ момент бъде предложен, приет от законодателния орган и влезе в сила нарочен нормативен юридически акт за българския език, посочените по-горе в настоящото изложение същностни характеристики на езиковата норма биха променили качествено своя характер. *De lege ferenda* считам за необходимо приемането на *Закон за официалния книжовен български език* в законодателен акт именно от посочения тип нормативни правни актове – „закон в тесен смисъл“ по доктриналните схващания за това понятие. На първо място, правните норми на този нормативен юридически акт биха придали *юридическа сила (валидност) и юридическо действие на някои от правилата, установени в езиковите норми. Ако езиковата норма се съдържа в признат от съответната система на правото източник на право, то тя би се сдобила с характерните за правната норма качества „нормативност в юридически смисъл“ и „правна задължителност“*. Естествено, както бе посочено по-горе в изложението, не всички правила на езиковите норми подлежат на законова регламентация. Многоаспектната вариативност на българския език, многословното му богатство и възможнос-

тите за различен синтактичен строеж на изречението в българския език не могат да бъдат изчерпателно регламентирани в нормативен акт. Не би била и такава целта на един нормативен акт с ранг на „закон“ в йерархичната система на нормативните юридически актове. Основната насоченост на такъв закон за българския език би следвало да бъде правната уредба на:

✓ кръга обществени отношения, които се регламентират нормативно – отношенията, свързани със задължителната употреба на официалния книжовен език, а също така тези, свързани със съхраняването, изучаването, обогатяването и развитието му³⁰.

✓ задължителното използване на официалния книжовен български език следва да се регламентира нормативно в няколко направления:

- според характера на осъществяваната дейност: за всичките случаи на правотворческата дейност на държавата, правоприлагащата и правораздавателната дейност, както и за др. дейности, които следва да бъдат изчерпателно изброени, с оглед преодоляването на бъдещи непълноти и възможности за превратно разширително или стеснително тълкуване на правните норми на закона;

- според субектите – всички държавни органи, органи на местното самоуправление, както и специални субекти на правото с оглед характера на осъществяваната от тях дейност и защитата на публичния интерес като водещ правен принцип на правовата държава (доставчици на медийни услуги, образователни институции, както и всички субекти на публичното право и други, изчерпателно посочени в разпоредбите на правните норми на закона, правни субекти);

✓ прокламирането на официалния български език като национална културна ценност, част

²⁹ След демократичните промени през 1989 г. първият законопроект за българския език е изготвен от Съюза на българските писатели и внесен в 36-то НС (1991-1995) от председателя на съюза Николай Хайтов през 1994 г. Следват законопроектът на Гинчо Павлов, внесен в 37-то НС (1995 – 1997). В 38-то събрание проект за чистотата на словото внася Йордан Соколов, три проекта на закон за ползване и защита на българския език представят Александър Пиндигов, Любен Корнезов и Драгомир Шопов. В 39-то НС (2001 – 2005) законопроект за защита на българския език предлагат Николай Хайтов и Марко Семов. Следват проектите на Емил Кошлуков и Огнян Сапарев, Елка Анастасова и Огнян Сапарев от 2004 г., нов проект на Александър Пиндигов, законопроект на Станчо Тодоров от 2005 г., проект на Никола Увалиев от 2010 г. и няколко други.

³⁰ Точно тези две основни линии очертава анализът на предложените и внесени в Българския парламент законопроекти за българския език през последните двадесет години. Едната линия се придържа, най-общо, към съхраняването, опазването и развитието на българския език. Втората линия се стреми да даде правна регламентация на използването и на задължителната употреба на официалния български език. Считам, че тези две линии следва да се обединят и да намерят реализация в един бъдещ проект на Закон за официалния български книжовен език. Фактът, че над петнадесет законопроекта са изготвени и предложени за разглеждане и гласуване от Народното събрание, показва доказаната необходимост от нормативна регламентация на обществените отношения по повод официалния книжовен език, а също така и конкретните обществени потребности и очаквания, изразени в двете линии на предложенията.

от културното наследство на България и Европа и установяването, че графичната система на българския език е кирилицата с произтичащото от това нормативно изискване за нейното ползване;

✓ конституиране на нарочен държавен орган със специална компетентност, в чиито правомощия освен изготвянето на препоръки и становища по състоянието и развитието на книжовния език се предвиди нормотворческата функция по създаване на езикови норми на книжовния български език по отношение на официалното му използване като граматически правила, правопис и пунктуация. На същия този орган следва да бъдат вменени функциите по осъществяване на контрол за изпълнението на закона – установяването на нарушения и налагането на съответните наказания и мерки на държавната принуда.

Условно и хипотетично, с влизането в сила на такъв Закон за официалния български книжовен език би могло да се вмени на нарочен централизиран държавен орган контролът по спазване на разпоредбите му, по установяване на нарушения и налагане на съответните административни наказания. Подобна законодателна нагласа обаче крие според мен повече рискове от злоупотреба с власт, отколкото би имала реално целесъобразно социално назначение. Присвояването на несъществуващи правомощия (визираният по-горе Институт за български език към БАН, а и самата Академия на науките) или превишаване пределите на административна власт не могат да бъдат допускани в едно съвременно демократично държавно образувание, прикрити зад традиционни, но отживели времето си ренесансови възжеления за пуризм на езика в един все по-глобализиращ се и мултикултурен свят. Нещо повече – лошият опит от близкото минало да се създават нарочни субекти, на които се вменяват контролни и надзорни функции над явления и процеси, чието действие и закономерности в развитието не само не зависи от волята на законодателен или правопривлагодяващ орган, но и не подлежи на трайна и устойчива регламентация, е твърде показателен³¹. Спецификата на развитие на един национален език е такава, че по отношение на правилата на морфологията и синтаксиса (граматиката), както и на лексикалните правила може да се установяват само най-общи рамки, и то такива, които имат

исторически характер и логично лингвистично обяснение, както и такива, налагащи се в общуването при межкултурния обмен. Това не означава, че следва да се толерира неграмотност в едно съвременно общество, но и не значи, че със средствата на държавна принуда могат да се налагат всякакви езикови правила. На такава регламентация обаче подлежат правилата на правописа, правописа и пунктуацията на официалния книжовен език, който се ползва в деловата сфера на официалното общуване. Що се отнася до налагането на **юридическа санкция** при нарушение на езикови норми в официалната комуникация, то това е възможно и препоръчително с оглед съхраняването на езиковото богатство на българския език, както и за опазването на националната идентичност, която сама по себе си представлява ценност, прокламирана като водещо начало в обединителната идея на Европейския съюз.

Възможно е в рамките на разширителното тълкуване да се „окомплектоват“ групи от нарушения, подлежащи на санкциониране при нарушение на езикови норми на официалния български книжовен език. Критериите за това могат да бъдат установени с оглед особеното качество на субектите, извършващи нарушенията (длъжностни лица от държавни органи, съставляващи нормативни и ненормативни юридически актове, органи на държавната власт и на местното самоуправление, на съдебната власт, съставители и автори на учебници и учебни помагала, говорители в медии и журналисти, издатели и т.н.). В тези случаи би могла да се реализира дисциплинарна или административна отговорност спрямо правонарушителите. Друг критерий би могъл да се установи с оглед характера и съдържанието на нарушението (напр. неизползване на официалния български език от органи на държавната власт или местното самоуправление, неизползване на официалния език на всякакви публични прояви, нарушаване на пунктуационни и правописни правила в официални издания и публикации и т.н.). Въпрос на политическо решение е към момента на приемане на закон за българския език конкретната регламентация на приложното му поле като обект на правно регулиране, предмета на това регулиране и кръгът на субектите, които ще имат правотворчески функции по отношение на езиковите норми и стандар-

³¹ Типичен пример е Агенцията за закрила на детето и множеството държавни агенции и институции с по-скоро „пожелателни“ компетенции и правомощия, отколкото с реални възможности на ефективни регулатори на отношения. В такъв орган все повече се превръща например Националният институт за недвижимо културно наследство (НИНКН).

тите на правоговора, правописа и пунктуацията. Ролята на цялата езикова общност обаче е основна, доколкото общността е носителят на езика и в този смисъл би могло да се говори за **езиков суверенитет**, чийто носител е българският народ.

С други думи, ролята на лингвиста в процеса на създаване и утвърждаване на езиковите норми се изразява най-вече в описателното възпроизвеждане на иначе естествените развойни процеси на езика, в установяването и обясняването на основните закономерности в тези процеси, в даването на експертни становища и професионални препоръки, но не и в принудителното въвеждане на изкуствено създадени езикови конструкции и езикови модели. Разбира се, в областта на образованието следва да се въведат единни за територията на цялата държава правоговорни, правописни и пунктуационни правила и общообразователни стандарти. Веднъж овладени, те ще бъдат приети и спазвани от субектите на правото в тяхната комуникационна парадигма. Само това, считам, е естественият процес на развитие на един национален език и естественото възприемане на правилата относно неговото функциониране като писмена и говорима реч, като общоупотребими, общозадължителни и общонормативни.

В **заключение** могат да бъдат направени следните изводи: И правната, и езиковата норма са вид социални норми. Основните им предназначения са да регулират обществени отношения, като предписват определени правила: правната норма – за дължимо поведение, а езиковата – за мислене, изказване и възприемане. И правната, и езиковата норма са от типа общоприети социални норми. Езиковата норма обаче, за разлика от правната, не притежава качествените характеристики „нормативност в юридически смисъл“ и „правна задължителност“. Като вид социални норми, езиковите норми безспорно притежават качеството „нормативност в широк смисъл“. Те образуват нормативни порядъци, които правните субекти спазват като правила по силата на тяхната общоприетост и общоупотребимост. Основната характеристика на правната норма е, че тя представлява вид правило за поведение. Езиковата норма също е вид правило за поведение на правните субекти, но за мислене, изказвания, възприемане на изказвания и комуникация между субектите в речевата комуникация (субектите на правото). Правните норми, както и езиковите норми, са общи и абстрактни правила, които имат обективно, но идеално по своята същност битие. И двете са мисловни логически конструкции, създадени в човешкото съзнание чрез механизмите на мисленето.

Както абстрактният модел на правната норма (хипотеза – диспозиция – санкция), така и абстрактният модел на синтактична подредба на частите на изречението, представляват общ и абстрактен модел – конструкция, който, от една страна, служи за опознаване, изучаване и изследване, а от друга – за конструиране на нови, вече за целите на практиката, внедрими в нея модели-конструкции, еталони за нови проявления, варианти на нови взаимодействия и взаимозависимости между нови обекти и явления от действителността.

До настоящия момент в действащото българско законодателство липсва нормативен акт с ранг на „закон“, който да урежда обществените отношения, свързани с употребата на официалния български книжовен език, и най-вече относно регламентацията за налагане на езикови правила (като правно общозадължителни). *De lege ferenda* е препоръчително да бъде изготвен и да стане част от системата на действащите нормативни актове нарочен Закон за официалния книжовен български език, чийто предмет на правно регулиране следва да бъдат обществените отношения, свързани с употребата и функционирането на официалния книжовен български език, установяване на компетенциите на нарочен за целта орган, даващ задължителни предписания относно правоговорните, правописните и пунктуационните правила за употреба на официалния книжовен български език, както и вменяването му като правозадължение осъществяването на контрол върху изпълнението на разпоредбите на закона, съвместно с правомощия за налагане на ефективни охранителни мерки (принудителни административни мерки, защитни и санкционни мерки) и съответни дисциплинарни и административни наказания, като се спазва най-вече основният за правото принцип на мярката. С влягането на подобен нормативен акт в националната правна система някои от правилата, установени в езиковите норми, биха придобили юридическа сила (валидност) и юридическо действие (във времевата, териториалната и материалната сфера), а по този начин биха се сдобили и с характеристиките за правните норми качества „нормативност в юридически смисъл“ и „правна задължителност“. Разбира се, хоризонтът на правни очаквания от действието на този бъдещ закон не следва да бъде твърде широк, с оглед спецификата на обществените отношения, които той би регламентирал.

Настоящата статия има за цел единствено да формулира част от теоретичните въпроси, касаещи най-малките градивни единици на нормативните системи на правото и на езика – правната норма и езиковата норма в техния сравни-

телно-съпоставителен анализ. Тези теоретични въпроси са свързани с едно от проявленията на правото и поставянето на общотеоретичните въпроси за правната и езиковата норма има за предпоставена цел да постави началото на едно по-обширно теоретично изследване на различните проявления на юридическия език и неговата роля за съществуването и развитието на правното явление. Тези теоретични въпроси обосноваха извеждането на заключенията относно препоръки към бъдещото законодателство с оглед уеднаквяване на езиковата практика на официалния книжовен език и въвеждането на единни езикови стандарти по отношение на правоговорните, правописните и пунктуационните правила при употребата на официалния книжовен език чрез превръщането на част от езиковите норми в правни и така добиването от тях на правните характеристики „правна общозадължителност“ и „правна нормативност“. И езикът, и правото са особени социокултурни феномени на човешката цивилизация, еманация на човешкия ум и способността му да мисли и извежда съждения и умозаклучения, с което създава една нова, паралелна реалност на Духа и Идеите. Тази нова реалност се самоопознава чрез познанието за собствената си същност – за правото и за неговия език, чрез специфичната **юридическа интертекстуалност**. Настоящото изложение е само скромна опит да се включи в зараждащата се юридическа **метакомуникация** – комуникация по повод езика на правото.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бержел, Ж. Л. Обща теория на правото. С.: ЮЗУ и КА „Л-КА“, 1993//**Berzhel, Zh.L.** Obshta teoriya na pravoto. S.: YuZU i KA „L-KA“, 1993.
Бузов, В. Философия на езика. Враца: ИК „Одри“, 2002 // **Buzov, V.** Filosofiya na ezika. Vratsa: IK „Odri“, 2002.
Бузов, В. Философия на правото и правна логика. В. Търново: Абагар, 2010//**Buzov, V.** Filosofiya na pravoto i pravna logika. V. Tarnovo, Abagar: 2010.

Вълчев, Д. Валидност и легитимност в правото. С.: Сиела, 2012//**Valchev, D.** Validnost i legitimnost v pravoto. S.: Siela, 2012.

Вълчев, Д. От апология на правната норма към теория на правния ред. С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, Юриспрес, 2003 // **Valchev, D.** Ot apologiya na pravnata norma kam teoriya na pravniya red. S.: Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski, Yurispres, 2003.

Колев, Т. Аргументиране в правораздаването. С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2012//**Kolev, T.** Argumentirane v pravorazdavaneto. S., UI „Sv. Kl. Ohridski“, 2012.

Колев, Т. Дискреционна власт и вътрешно убеждение на съдията. С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2013 // **Kolev, T.** Diskretionna vlast i vatrešno ubezhdenie na sadiyata. S.: Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski, 2013.

Колев, Т. Доказване в правораздаването. С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2012 // **Kolev, T.** Dokazvane v pravorazdavaneto. S.: Univ. izd. Sv. Kl. Ohridski, 2012.

Колев, Т. Логика в правораздаването. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2012 // **Kolev, T.** Logika v pravorazdavaneto. S.: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2012.

Колев, Т. Теория на правото. С.: Сиела, 2015, с. 277 // **Kolev, T.** Teoriya na pravoto. S.: Siela, 2015, s. 277.

Михайлова, М. Правото в неговата цялост. С.: Феня, 2013//**Mihaylova, M.** Pravoto v negovata tsyalost. S.: Feneya, 2013.

Ташев, Р. Обща теория на правото. Основни правни понятия. С.: Сиби, 2010//**Tashev, R.** Obshta teoriya na pravoto. Osnovni pravni ponyatiya. S.: Sibi, 2010.

Ташев, Р. Теория на тълкуването. С.: Сиби, 2001// **Tashev, R.** Teoriya na talkuvaneto. S.: Sibi, 2001.

Тропер, М. За една юридическа теория за държавата. С.: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998//**Troper, M.** Za edna yuridicheska teoriya za darzhavata. S.: AI „Prof. Marin Drinov“, 1998.

Философия и език. Под съст. на Вихрен Бузов. В. Търново, Унив. изд. Св. Кирил и Методий, 2004//**Filosofiya i ezik.** Pod sast. na Vihren Buzov. V. Tarnovo, Univ. izd. Sv. Kiril i Metodiy, 2004.

Шаранкова, Ж. Юридическото мислене. Проект за интерпретативна теория. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001//**Sharankova, Zh.** Yuridicheskoto mislene. Proekt za interpretativna teoriya. S.: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2001.